

HISTORICKÝ PŘEHLED VYBRANÝCH VÝZNAMNÝCH OFTALMOLOGŮ, KTEŘÍ OVLIVNILI NÁŠ OBOR

Prof. MUDr. Jarmila Heissigerová, Ph.D., MBA

Oční klinika 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy
a Všeobecné fakultní nemocnice v Praze

Článek byl prezentován formou přednášky na kongresu Evropské oftalmologické společnosti SOE 2023 v Praze na jejím společenském zahájení. Byl přednesen v anglickém jazyce a pro účely publikace byl mírně rozšířen a přeložen do českého jazyka.

Česká oftalmologie má bohatou historii, která reflektuje historický kontext své vlasti a je úzce propojena se začátky prvního očního oddělení a následně první Oční kliniky v Praze. Celá řada jejích představitelů zanechala hlubokou stopu v historii nejen naší specializace.

V roce 2020 oslavila Všeobecná fakultní nemocnice v Praze 230 let od svého založení v roce 1790, které bylo výsledkem letitého úsilí Josefa II, syna Marie Terezie. Propojení lékařské fakulty a Všeobecné nemocnice bylo zahájeno výukou mediků hned v následujícím roce 1791. V té době byla oftalmologie pouze teoretickým oborem nejčastěji vyučovaným profesory anatomie a fyziologie.

Jedním z těchto profesorů byl slavný český fyziolog **Jiří Procházka** (1749–1820), zručný oční chirurg, který provedl tři tisíce operací očního šedého zákalu. Zasloužil se svými schopnostmi o to, že již od roku 1778 v Praze probíhala výuka očního lékařství, a to o 8 let dříve než na ostatních rakouských univerzitách. V Praze vyučoval až do roku 1791 a potom přechází do Vídně na post přednosta ústavu Anatomie a fyziologie, kde působí až do roku 1819.

Zcela mimořádnou další osobností s výjimečným vlivem na rozvoj oftalmologie je **Jan Evangelista Purkyně** (1787–1869, Obrázek 1). Jméno profesora Purkyně si připomínáme, pokud hovoříme o Purkyňových vlákních (rami subcardiales) v srdci a o Purkyňových buňkách (neuronech) v mozečku centrální nervové soustavy. Do historie očního lékařství se nesmazatelně vtiskl svým pozorováním zvláštních jevů a efektů zrakového analyzátoru. Ve svých doktorských dizertačních pracích z roku 1819, 1823 v Praze a 1825 v Berlíně „Příspěvky k poznání zraku ze subjektivního hlediska“ se zabýval studiem subjektivních zrakových jevů, někdy nazývanými entoptickými jevy, kdy za vhodných světelných podmínek můžeme sledovat různé struktury či děje ve vlastním oku (např. cévní obrazec, krevní oběh v oku apod.).

Asi nejvíce je popsán Purkyňův jev či efekt, který popisuje změnu percepčních vlastností sítnice v závislos-

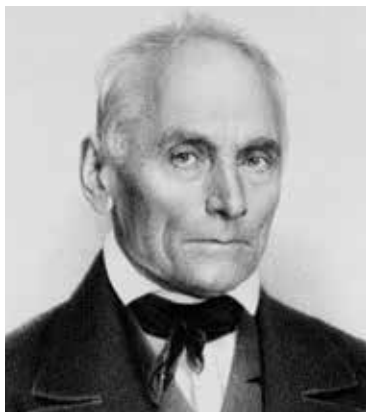
ti na měnící se intenzitě osvětlení. Jev v praxi typicky vede k tomu, že s klesající intenzitou osvětlení lidské oko vnímá červené plochy tmavší než plochy modré, ačkoli se za normálních světelných podmínek zdají stejně jasné.

Dále rozpoznáváme Purkyňův fenomén, který umožňuje při speciálním úhlu osvětlení pozorovat vlastní sítnicové cévy. Vedle entoptických jevů Purkyně analyzuje svá četná subjektivní pozorování, při nichž např. zkoumá vymizení předmětů v místě vstupu zrakového nervu (slepá skvrna – Mariottův bod), rozdíly v barevné citlivosti různých částí sítnice, resp. při různé intenzitě základního osvětlení, a celou řadu dalších jevů. Objektivním vyšetřením věnoval svou práci v Bratislavě „O fyziologickém vyšetřování ústrojí zraku a soustavy kožní“.

Ještě před Helmholtzem, objevitelem oftalmoskopu roku 1851, navrhl Purkyně princip vyšetření očního pozadí a upozornil na tuto možnost i oftalmology. Až dvacet let po Purkyňově smrti na tuto prioritu poukázal Heidenhain a J. Hirschberg ji zveřejnil ve svých dějinách očního lékařství v roce 1918. Při vyšetření oka pozorujeme Purkyňovy či Purkyňovy-Sansonovy reflexní obrázky, které světlo odráží na různě lomivých plochách struktur předního segmentu, tedy rohovky a čočky, které můžeme klinicky využít v řadě situací, například při vyšetření strabismu.

Jan Evangelista Purkyně se nikdy nezaměřil pouze na oko, vždy ho zajímala fyziologie spíše v širším měřítku. I přesto je jednou z nejvýznamnějších vůdčích osobností vědeckého výzkumu oka na světové úrovni. Pracoval v Praze, ve Vratislavi a poté opět v Praze, kde založil Fyziologický ústav, který se stal příkladem i pro jiné univerzity. Za jeho vynikající zásluhy v oblasti vědy a vyučování mu císař František Josef I. udělil 22. dubna 1868 rytířský kříž Leopoldova řádu – vysoce prestižní ocenění, na jehož základě požádal Purkyně o povýšení do rytířského stavu. To mu bylo uděleno listinou z 15. července 1869.

Začátkem 19. století byl v Evropě zahájen trend vyčlenit oční lékařství jako samostatný obor a na základě tohoto trendu začaly vznikat oční kliniky v Londýně a ve Vídni. V Londýně byla první oční klinika na světě založena v roce 1805 profesorem Johnem Cunninghamem Souterem, kterou nyní známe jako Moorfields Eye Hospital.

Obrázek 1. Jan Evangelista Purkyně
(zdroj: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ord.Leopold.PNG#/media/Soubor:Ord.Leopold.PNG>)

Obrázek 2. Johan Nepomuk Fischer,
první přednosta Oční kliniky v Praze

Obrázek 3. Profesor Ferdinand Arlt

Obrázek 4. Profesor Anton Elschmig

Obrázek 6. Profesor Otakar Lešer

Tato klinika byla brzy následována oční klinikou ve Vídni, jejímž vedením byl v roce 1813 pověřen profesor Georg Josef Beer.

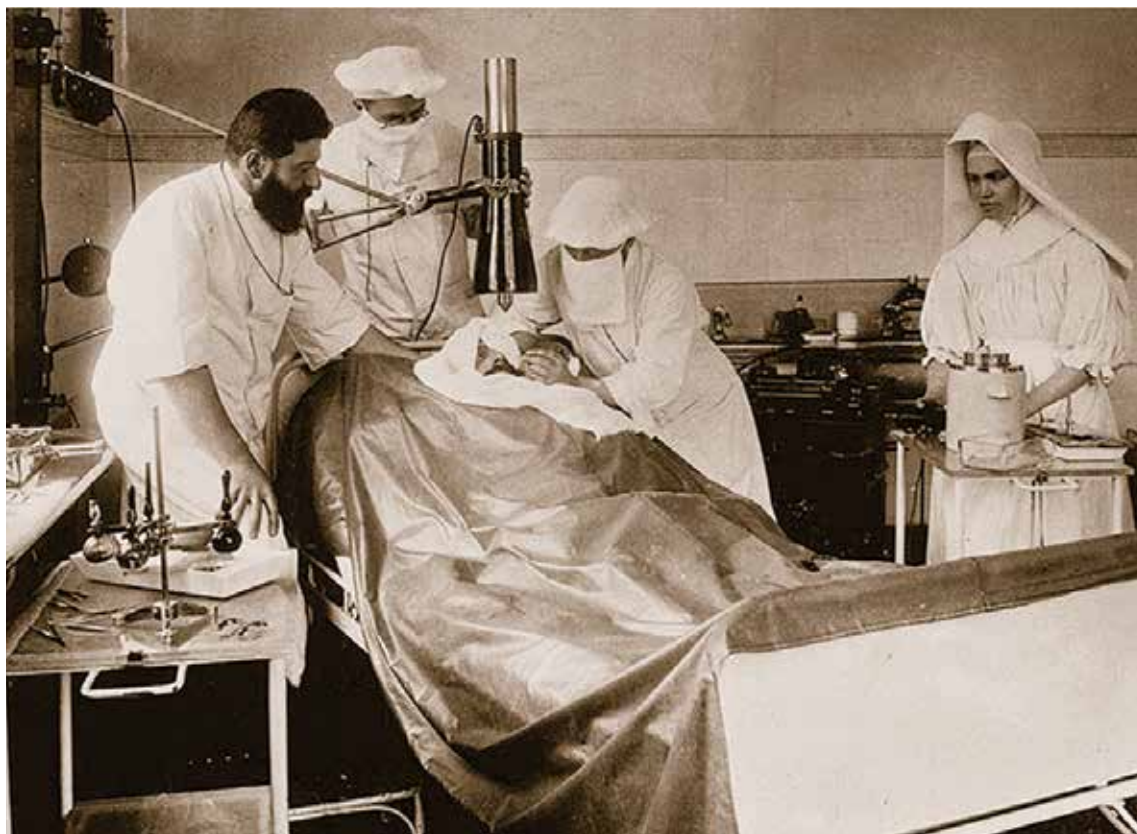
V Praze byla dekretem ustanovena první oční klinika v oblasti českých zemí již o pět let později, v roce 1818. Zahájila svůj provoz v roce 1820 a prvním přednostou byl zvolen profesor **Johan Nepomuk Fischer** (1777–1847, Obrázek 2). Podle dobových pramenů byl především zručným operátorem a dobrým klinickým učitelem. Před jmenováním do funkce byl dlouholetým stavovským lékařem. Zanechal za sebou sepsání dvou učebnic a vyučil řadu vynikajících následovníků, kteří se pak významně zasloužili o další rozvoj oboru. Jedná se zvláště o Josefa Arnošta Rybu (1795–1856), Ferdinanda Arlta (1812–1887) a Josefa Hasnera (1819–1892). Profesor Fischer byl v roce 1843 i rektorem Karlo-Ferdinandovy Univerzity a jeho portrét visí mezi rektory Univerzity ve Vlasteneckém sále Karolina.

Mezi další slavné osobnosti naší historie oftalmologie si musíme připomenout profesora **Ferdinanda Carl von Arlta** (Obrázek 3), který byl přednostou pražské oční kliniky v letech 1849 až 1856, a uveologové celého světa jeho jméno znají kvůli označení klasického uspořádání

rohovkových precipitátů do charakteristického Arltova trojúhelníku. V roce 1856 přešel do Vídně, kde působil ve vedení tamější oční kliniky jako přednosta až do své smrti v roce 1887. Měl významný vliv na vývoj evropské oftalmologie a ovlivnil i Graefeho, který ho považoval za osobnost, která jej přivedla k oftalmologii.

Josef Arnošt Ryba, syn Jana Jakuba Ryby, již jako student působil na Oční klinice profesora Fischera jako asistent. Od roku 1828 byl jmenován stavovským očním lékařem a za svůj život provedl okolo 1200 operací. Jeho kariéra vyvrcholila v letech 1847–1849, kdy byl zvolen děkanem lékařské fakulty. V roce 1848 se stal docentem a od roku 1852 byl jmenován mimořádným profesorem oftalmologie. Jeho syn Josef Mikuláš Ryba (1852–1929) se rovněž stal lékařem. V době smrti profesora Fischera se o něm uvažovalo jako o jeho nástupci, Ryba však možné jmenování odmítl.

75 let po svém založení, v roce 1883, se po vzoru celé v té době Karlo-Ferdinandovy Univerzity rozdělila Oční klinika na dvě části, a to na část českou a na část německou. Vedení české části se nově ujal profesor Josef

Obrázek 5. První keratoplastika v Olomouci, primář Zirm v roce 1905

Obrázek 7. První sjezd Československé oftalmologické společnosti

Schöbel, německou část odmítl dále vést profesor Josef von Hasner, přednosta v letech 1856–1883, a proto dále kliniku vedl profesor Adolf Schenkl.

Osobností, na kterou ovšem nesmíme zapomenout je další z přednostů německé části oční kliniky, a tím je profesor **Anton Elschmig** (1863–1939, Obrázek 4), který byl pověřen jejím vedením v letech 1907–1933. K jeho slávě přispěli okolnosti, které zapříčinil velmi progresivní a pokrokový primář tehdejšího oddělení nyní již fakultní nemocnice v Olomouci, **Eduard Konrád Zirm** (1863–1944), který 7.12. v roce 1905 provedl oboustrannou rohovkovou transplantaci, a to jako první na světě (Obrázek 5). Jako zázrakem pacient, jehož hlavním důvodem k transplantaci bylo poleptání a oboustranné zkalení rohovky, po operaci prohlédl a na jedné straně jeho rohovkový transplantát zůstal transparentní. Profesor Elschmig měl možnost tohoto prvního pacienta primáře Zirma vyšetřit a operace na něj udělala takový dojem, že se tuto proceduru naučil a vytvořil z ní své mistrovské dílo. V Praze vytvořil speciální centrum pro rohovkové transplantace, kam se za ním jezdili tuto operaci učit odborníci z celého světa. Sám provedl 180 rohovkových transplantací a 10 000 operací katarakty. Na Oční kliniku v Praze nastoupil k profesorovi Schenklovi v roce 1886. Po devíti letech přechází do Vídně, kde je posléze jmenován mimořádným profesorem. V roce 1907 se vrací do Prahy a ujímá se funkce přednosty německé Oční kliniky. Stal se v roce 1917 i rektorem Německé univerzity. Sám si přál stát se přednostou na Oční klinice ve Vídni a byl pro tento post zcela kvalifikován, nikdy se jím ale nestal, snad z důvodu svých kontroverzí s Ferdinandem Arltem. Byl jednou z největších oftalmologických osobností a my si připomínáme jeho jméno, když hovoříme o Elschmigových perlách po operaci katarakty.

Jednou z nejvýznamnějších osobností české oční kliniky byl profesor Deyl, přednosta v letech 1902–1924. **Jan Deyl** (1855–1924) promoval v roce 1880 a původně zahajoval svou kariéru přípravou na povolání praktického lékaře. V letech 1883–1887 byl asistentem na české Oční klinice profesora Schöbla. Roku 1893 byl jmenován mimořádným profesorem. V roce 1902 se stal řádným

profesorem očního lékařství, přednostou Oční kliniky a přednostou očního oddělení ve Všeobecné nemocnici. Zanechal po sobě odkaz v podobě rozsáhlé sbírky učebnic a prací, z nichž asi za nejvýznamnější lze považovat knihu *Zevní choroby očí*, vydanou posmrtně v roce 1925 jeho následovníky Otakarem Lešerem a Zábojem Brucknerem. Profesor Deyl se angažoval v řadě sociálních a dobročinných projektů, např. roku 1910 založil „Deylovu výchovnu slepých“ (existuje dodnes jako konzervatoř), v roce 1912 byl jmenován předsedou České zemské komise pro péči o mládež, za první světové války spoluzakládal charitativní organizaci České srdce a obětavě pomáhal raněným vojákům.

Vznik České republiky a posléze Československé republiky v roce 1918 podnítil profesora Jana Deyla, přednostu pražské oční kliniky v letech 1902 až 1924 k tomu, aby podpořil vznik Československé oftalmologické společnosti. Jejího vzniku se však nedomohl, nicméně jeho úkol převzal a dokončil profesor Otakar Lešer, který se stal jeho nástupcem i ve vedení oční kliniky v Praze.

Profesor Lešer (Obrázek 6) nastoupil v roce 1904 na Oční kliniku v Praze. V roce 1905 se stal sekundářem očního oddělení Všeobecné nemocnice, v roce 1906 začal pracovat jako asistent na Oční klinice u profesora Jana Deyla. Řádným profesorem a přednostou Oční kliniky se stal roku 1927. Československá oftalmologická společnost tedy vznikla 3. 4. 1926 pod jeho vedením a první fotografie s účastníky sjezdu byla vytvořena v posluchárně oční kliniky Všeobecné fakultní nemocnice v Praze, na Karlově náměstí (Obrázek 7). Netrvalo dlouho, a vznikla i Československá Oftalmologie, časopis, který nyní slaví 90 let od svého vzniku.

Po druhé světové válce, během které se činnost výuková i klinická zčásti utlumily, se mění česká část univerzitní kliniky pod vedením profesora Romana Kadlického na I. Oční kliniku, a část německá pod vedením profesora Kurze na II. oční kliniku. Až v roce 1998, tedy historicky právě 180 let od svého založení, sjednocuje opět obě oční kliniky profesor Martin Filipec.

LITERATURA

1. Řehák S., Řehák J. Laboratoře zabývající se některými problémy základního výzkumu zrakového orgánu; Česká a slovenská oftalmologie 2002, Supplementum; Historie očního lékařství v Čechách, na Moravě a na Slovensku, s. S83.
2. Almanach „200 let Oční kliniky v Praze“. Editor: J. Heissigerová, Nakladatelství Maxdorf 2018, Praha.